

Әтнә районы Күәм урта мәктәбе

Балтырган үсемлегенен ЭКОЛОГИК ЗЫЯНЫ

Әтнә районы Күәм урта мәктәбенен
9нчы сыйныф укучысы Гыйләжева Әдилә
Фәнни житәкчесе: химия һәм биология
укытучысы Ганиева Ләйсән

Максат: Балтырган үсемлегенен таралу ареалын, анын биологик үзенчәлекләрен, сыекчасының зарары, үсемлекнең экологик зыяны турында өйрәнү

Бурычлар: Балтырганның культуралы үсемлек буларак игелү тарихы белән танышу, кыргыйлашкан культурадан саклану чараларын ачыклау

Проектның эчтәлегә:

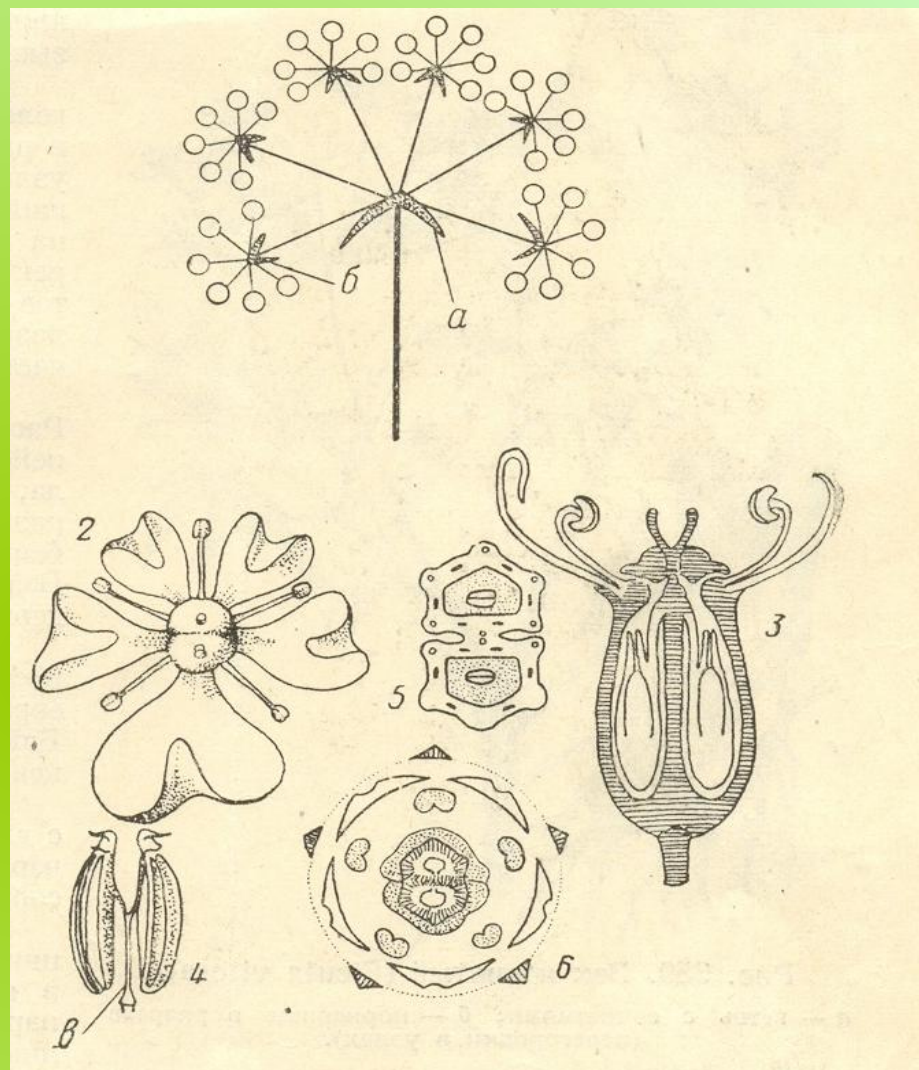
- Балтырган нинди үсемлек
- Балтырганның файдасы яки зарары
- Үсемлекнең үсү ареалы
- Балтырганның киң таралу сәбәпләре
- Үсемлеккә каршы көрәш чаралары
- Кулланылган әдәбият

Борщевик балтырган-зонт (чатыр) чәчәклеләр семьялыгыннан ике-, яки күпчел үләнчел үсемлекләр ыругына керә. Бу зур яфраклы биек үсемлек. Эре үләнчел үсемлекнең яфрактары каурыйсыман катлаулы, яфрак сабы жиңсә хасил итә. Өч метрга житә торган бу үсемлек, безнең яктарда иң эре үләнчел үсемлекләрдән санала

Зонт чәчәклеләр семьялыгы (Umbelliferae)

- 1) катлаулы зонтик схемасы
а) төргеч; б) төргеччек
- 2) чәчәк
- 3) чәчәкнең буйга киселеше
- 4) жимеше
- 5) жимешнең аркылы киселеше
- 6) чәчәк диаграммасы

Зонт (чатыр) чәчәклеләр семьялыгының исеме чәчәк төркеменә карап бирелгән. Борщевикның чәчәк төркеме- катлаулы зонтик. Берничә гади зонтик бер ноктадан чыккан кебек тармакланып, катлаулы зонтик барлыкка китергән.

Зонт чәчәклеләрнең систематикасы жимеш төзелеше үзенчәлекләренә бәйле, шуңа күрә ыруг һәм төрләрне билгеләү шактый катлаулы.

Зонт чәчәклеләр семьялыгы өч мең төрле үсемлекләрне берләштерә.

- аларның кайберләре баллы үсемлекләр (чәнчү үлән-синеголовник, сәрдә үлән-снить, гәзнич-пастернак, ак әнис –тмин)
- кайберләре орлыкларында эфир майларын туплаучылар(кориандр, бадьян үлән- анис)
- барыбызга да таныш булган яшелчә культуралары арасында да зонт чәчәклеләр бар (кишер, петрушка, укроп, сельдерей)

Безнең Күәм авылы территориясендә Сосновский борщевигы- борщевик Сосновский бик киң таралган. Ул үсемлек орлыгы 1980 нче елларда “Игенче” колхозына Казан авыл хужалыгы фәнни тикшеренү институтыннан силос культурасы буларак тәжрибә ясау өчен жибәрелә. Бу турыда элеккеге “Игенче” колхозында агроном булып эшләгән Сафин Ахмадулла абыйдан сорашып белдек. Борщевик югары уңыш бирергә сәләтле, яшел масса бирүдә кукуруз үсемлегеннән дә өстен саналган.

Бу үсемлек составында протеин, аргенин, микроэлементлар:бор, марганец, никель, кобальт һәм тимер, шикәр, аскорбин кислотасы бар.

Сосновский (балтырган) борщевигының зарары яки файдасы нинди соң?

Балтырганның файдасы	Балтырганның зыяны
Яшь үсемлекне азык итеп кулланганар (борщ, приправалар)	Сыекчасы тәнне пешерә
Көзән жыеруга каршы чара итеп файдалану	Витилиго авыруы китереп чыгарырга мөмкин(тире авыруы)
Ашкайнату авыруларын дөвалауда файдалану	Башка үсемлекләрне кысрыклай үстерми
Тамыр сыгынтысы үттәге ташларны эретү үзлеге бар	Агулы химик составлы: фурукумарин,кумарин бүлеп чыгара (бензол, фенол кушылмалары)
Ревматизмны дөвалаганнар	
Чәчәкләре нектарга бай, бөжәкләр аның нектары белән туена	

Балтырган атмосферага кумарин һәм эфир майлары кебек матдэлэр бүлеп чыгара. Алар, үсемлекнең теләсә-кайсы урынына кагылуға, тәнне пешерә, жәрәхәтли. Башта бернинди авырту сизелмәсә дә, аның тәнгә тәэсире иткәнән берничә сәгать яки тәүлектән соң гына белеп була. Сыекчасы составындагы фурукумариннар активлығы кояш нурларына сизгерлекне арттыра.

Үсемлеккә киң таралуының төп сәбәпләре:

- аның табигый дошманнары булмау, үсемлекне терлек ашамый;
- балтырган үз үзеннән серкәләнә, серкәләнүдә бөжәкләр дә катнаша;
- орлыклары саны күп булу 1үсемлек 20 мең гә кадәр орлык бирә ала
- орлыкларының жил белән таралуы;
- орлыкларының берничә елдан соң да шытып үсәргә сәләте зур булу;
- орлыклары жиргә коелгач, кабыгын салып эфир майлары һәм башка химик кушылмалар бүлеп чыгара, бүтән үсемлек орлыкларын юк итә, үстерми.

Күәм авылы территориясенә балтырган үсемлегенең ареалы

Балтырган колонияләре	10 кв метрда затлар саны	Орлыклары өлгерү фазасына кадәр биеклегенә	Чөчәк аткан фазадан соңгы биеклек
Авылга якин ерганак	15-20	50-60	2 - 2,5
Калатау башы	5-10	50-60	1,7 - 2,5
Күәм суы буе	20-25	50-60	2,5 – 3,5

Үсемлек белән көрәш чаралары булып түбәндәгеләр санала:

№	Көрәш чаралары	Вақыты	Үзенчәлеге
1	Чәчәкләрен кисеп алу	жәй	Саклык кирәк, сыекчасы чәчери (су үткәрми торган киём, перчатка)
2	Яндыру	көз	Төтеннән саклану, махсус киём
3	Чабу(чалгы һәм сенокосилка белән)	Яз,жәй	Чәчәк атканчы кирәк, орлыгы өлгергәч ярамый Махсус киём, сезонга өч тапкыр чабу зарур
4	Көрәк белән казып алу	Иртә язда	10см.га кадәр тирәнлектә, чәчәк атканчы,сезонга берничә тапкыр
5	Гербицид белән эшкәртү (Глифосат, Раундап)	Иртә язда	20 көндә 3 тапкыр Махсус киём, перчатка
6	Сөрөп эшкәртү -дисклау -тирән итеп сөрү	Көзен ярамый	Махсус агрегатлар белән эшкәртү, аннан соң бу урынга кузаклыларны чәчергә киңәш ителгән
7	Бердәнбер табигый дошманы бар- балтырган көясе борщевичная моль	-	-

Үсемлекнең зыяны турында белмәгәннәргә аңлату, аннан саклану чаралары белән таныштыру безнең бурыч. Без аның кешегә зур зыян салуын белгәннән соң, хужалык, каралты тирәләрендә, чишмә буйларында, бәрәңге бакчаларында, мәктәп тәҗрибә участогы тирәләрендә балтырган үсемлегенә үсүенә юл куймаска тиешбез. Бигрәк тә, кечкенә яшьтәге мәктәп укучыларына үсемлекнең агулы булуын искәртәргә. Зур чәчәкле үсемлек белән ялгышыпта уйнарга дип өзәргә ярамавын, үсемлекнең пешерү үзлегә куркыныч нәтиҗәләргә китерергә мөмкинлеген даими аңлату эшләре алып барырга кирәк.

